

Тараненко О. О.

**АКТУАЛІЗОВАНІ МОДЕЛІ В СИСТЕМІ СЛОВОТВОРЕННЯ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(кінець ХХ — початок ХХІ ст.)**

К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015.— 248 с.

У мовознавстві завжди пріоритетною була й лишається прогностична проблематика. Нова монографія О. О. Тараненка «Актуальні моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ — початок ХХІ ст.)», що стала чи не найбільшим здобутком лінгвістичної україністики 2015 року, вибудовує дослідницьку концепцію аналізу змін у дериваційній системі української мови, звертаючись до типологізованих форм і структурно-семантичних моделей словотворення в літературній мові сучасності. Мовознавцям, лексикографам і, ширше, зацікавленим у пізнанні конкретики розвитку української мови культурній громадськості надається для роздумів новий, структурований, концептуально і системно опрацьований матеріал. Автор не просто подає картину відповідних динамізованих фрагментів сучасного українського словотворення, а виводить науковий пошук в екзистенцію мови — той соціальний контекст, який мотивує та реалізує інтенції мовного соціуму. Запропоноване вдумливого читачеві лінгвістичне дослідження постає не переліком атомарно представлених чи формально структурованих мовних одиниць, а ґрунтовним, деталізованим аналізом реального життя мови. Дослідження проводиться із широким залученням паралельних явищ у словотворенні інших сучасних слов'янських мов.

Огляд нових / актуалізованих процесів у системі словотворення української мови новітнього періоду автор цілком слушно розпочинає з кінця 80-х років, оскільки «в їхній основі лежить демократизація суспільного життя і в тому числі мовної діяльності суспільства відзначеного періоду, яка розширювала межі для реалізації його мовних потреб» (с. 9), але основний масив мовних новацій припадає, зрозуміло, вже на час української державності.

В основу концепції дослідження покладено поділ мовного матеріалу з увагою до дії трьох істотно активізованих у зазначений період основних чинників, рушійних сил номінативно-словотворчих процесів. Це, по-перше, потреба мовного соціуму в істотному оновленні комплексу номінативних засобів мови як наслідок актуалізації іншого, ніж досі, кола понять, що потребують мовного вираження, фокусування пріоритетної уваги суспільства на інших, ніж дотепер, сферах його життя і соціальних цінностях, — у зв'язку з переходом країни до іншого типу соціально-економічних та політичних відносин і формуванням власної державності. По-друге, це потреба в подальшому нормуванні (нерідко це вже «перенормування») та систематизації різних сегментів словотвірної структури української літературної мови внаслідок підвищеної уваги суспільства як до встановлення її якомога органічніших, питоміших основ, так і до її структурного розвитку — у зв'язку з проголошенням її державною мовою країни та розширенням її функціонування в різних сферах суспільного життя. І, по-третє, це потреба в розширенні експресивно-стилістичних і функціонально-стильових можливостей мовного самовираження суспільства, що інтенсивно реалізується тепер у посиленні елементів колоквіалізації й навіть жаргонізації словотворення літературної мови, у поширенні словотвірних моделей професійних сфер слововжитку, в інтенсифікації оказіонального словотворення, у явищах мовної гри (с. 9–11). Запропонований автором поділ загальних факторів словотворення певною мірою співвідноситься з класифікацією тенденцій словотворення у слов'янських мовах новітнього періоду, якою керувалися, зокрема, автори відомої колективної праці за редакцією І. Онгайзер (з виділенням тенденцій до інтернаціоналізації і до націоналізації, або автохтонізації, систем словотворення

національних мов, тенденцій до їх демократизації, зокрема колоквіалізації, жаргонізації, і до інтелектуалізації, тенденцій розвитку в плані культури мови)¹, хоча, скоріше, він доповнює цю класифікацію під іншими кутами зору.

Як зауважує автор, перший і третій з названих загальних соціальних чинників словотворення (третій фактор у монографії окремо не розглядається, але різноманітні вияви його дії системно простежуються як супутні, додаткові при аналізі наслідків дії двох інших факторів або залучаються для зіставлення з ними) характерні приблизно однаковою мірою для різних слов'янських мов цього періоду, тоді як другий — у першу чергу для тих мов, які в умовах бездержавності їхніх народів досі мали явно недостатньо умов для повнокровного соціального функціонування, зазнаючи потужного впливу з боку інших, сусідніх, слов'янських мов (найповніші паралелі тут простежуються, звичайно, між українською і білоруською мовами).

Основний виклад авторської концепції аналізу дії актуалізованих моделей у системі словотворення української літературної мови будується за принципом представлення площин, у яких розглядається визначене питання. Перший з двох основних розділів — «Моделі словотворення сучасної української мови як віддзеркалення нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства» — орієнтує читача на спостереження закономірностей залежності між динамічними позамовними соціальними мотиваціями й відповідними зрушеннями в словотвірній системі української мови, на вияв очевидної зумовленості останніх соціальними змінами в житті українського суспільства зазначеного періоду. О. О. Тараненко розглядає семантико-словотвірний потенціал складних слів, префіксальних і суфіксальних дериватів, дериватів інших типів творення як маркерів часу й водночас мовних одиниць, що реалізують дериваційні інтенції мови. Серед складних слів це передусім утворення з компонентами таких тематичних рядів, як **україно-**, **напів-**(**нац-**), **державо-**(**держ-**), **комуно-**, **імпер-**, як **законо-** і **право-**, як **свро-**, **бого-**, далі — актуалізація моделей з компонентами **бізнес-**, **еко-**, **відео-**, **нарко-**, **інтернет-**, **шоу-**, **секс-**, з компонентами **нано-**, **топ-**, **мега-**, **мульти-**, **експрес-** та ін. Автор настільки детально опрацьовує мовний матеріал, що будь-які нюанси в соціальних трансформаціях сучасної вітчизняної дійсності вважає необхідним розглядати у

проекції на окремо виділені для аналізу активізовані моделі словотворення, як це відбулося з утвореннями із компонентами **екс-** і **нео-**, **ново-** (с. 28–31), **псевдо-**, **лже-**, **квазі-** (с. 31–33), **само-** (с. 33–35), **-гейт** (с. 35). При цьому вступний коментар автора структурує і концептуалізує подальший виклад. Так, коли йдеться про актуалізацію утворень з компонентами **псевдо-**, **лже-**, **квазі-**, до уваги потрібно брати, на думку автора, «різку зміну суспільно-ціннісних орієнтирів в умовах, по-перше, існування недостатньої правової держави, по-друге, недостатньої обов'язковості для певної частини суспільства твердих моральних імперативів і, по-третє, різкого загострення протистояння між певними суспільно-політичними колами суспільства (с. 31). Так само докладно, диференційовано й обов'язково з виведенням їхньої зумовленості відповідними соціальними чинниками подаються такі актуалізовані моделі префіксального словотворення, як **за(і)деологізувати**, **заполітизувати**, **зарегламентувати**, **занормалізувати** і под.), **де(з)-**(**деідеологізація**, **деполітизація**, **демонополізація** і под.), **роз-**(**роздержавлення**, **розбюрократизування**, **розпаювання** і под.), **пере-** і **ре-**(**перепаявання**, метафори **переформатування: влади**, **перезавантаження: міжнародних відносин** і под., **реструктуризація**), як **не-**, **між-**(**недемократ**, **неукраїнець**, **неурядовий**, **несоціальний** та ін., **міжрегіональний**, **міжцерковний**), як **про-** — **анти-** і **проти-**(**просвропейський** — **антисвропейський**, **проринковий** — **антиринковий** і под.), як **до-**, **перед-** — **пост-**, **після-**, **по-**(**дочорнобильський** — **післячорнобильський**, **пострадянський** і под.), як утворення з префіксами **супер-**, **над-**, **най-**, **гіпер-** і **ультра-**, моделі суфіксальної фемінізації (**банкірка**, **бойовичка**, **комп'ютерниця** та ін.) та суфіксальні моделі з **-и(і)з-ація**, **-ація**(**вертикалізація: влади**, **гуманітаризація**, **олігархізація**, **суверенізація** та ін.), **-щин-а** та ін. І з таким підходом до аналізу не можна не погодитися, тим більше, що ілюстративний матеріал не просто переконливий — дослідник подає розсипи інновацій, і не тільки мовних одиниць, але передусім контекстів, у яких слова живуть і породжують нові смисли.

У другому розділі — «Моделі словотворення сучасної української мови в аспекті її системно-нормотворчих тенденцій» — автор звертається до аналізу достатньо виразно актуалізованих у сучасному мовному житті тенденцій до культивування, по-перше, тих структурних типів українського словотворення, що їх розцінюють як характерні саме

¹ Див.: Słowotwórstwo / Nominacja / Red. nauk. I. Ohnheiser. — Opole, 2003. — 541 s.

для неї (на тлі інших слов'янських і передусім, зрозуміло, російської мови), по-друге, «регулярнішою» в структурно-словотвірному плані української мови (с. 96).

Так, серед моделей іменникового словотворення найдокладніше розглядаються численні й різноманітні вияви суфіксальної фемінізації (моції) (явище, що аналізується й у першому розділі, але, звичайно, під іншим кутом зору). Автор розглядає реалізацію трьох актуалізованих типів словотвірної фемінізації, що «помітно різняться між собою за своїми частотними та стилістично-конотативними характеристиками» (с. 106), — це утворення з суфіксами *-к-* (звернімо увагу на доволі дискусійні з погляду літературної норми фемінативи типу *діловодка, науковка, обліковка, службовка, урядовка*), *-(н)иц-я* (*посадовця, мовознавця* і под.) і *-(к)ин-я*, коли за аналогією до *богиня, рабиня, монахиня*, а ще більше, очевидно, під впливом західноукраїнської та діаспорної мовних практик (зі значно повніше представленим у них цим словотвірним типом, характерним, зокрема, і для польської мови) відбувається творення слів на зразок *критикиня, фотографиня, знавчиня* або й зовсім комунікативних «екзотів» на зразок *молодчиня* (від *молодець*), *нащадкиня* (від *нащадок*), *свідчиня* (від *свідок*) та ін. Дослідник подає при цьому паралелі з іншими сучасними слов'янських мов — від дуже стриманого вияву моделей суфіксальної фемінізації в літературній російській і значно повнішого (хоча також з різною продуктивністю в них) у західно- і південнослов'янських мовах, подає ставлення до активізації цього явища з боку не тільки різних верств «звичайних» представників мовного соціуму, але й мовознавців-україністів — від повного його схвалення до такого ж категоричного неприйняття. І, хоча автор децю фаталістично зауважує, що «у теперішньому контексті функціонування української літературної мови цей процес розвивається фактично вже незалежно від ставлення до цього з боку мовознавців і лексикографів» (с. 112), він застерігає від механічного творення подібних дериватів, привертає увагу до наявності не тільки стилістичних («як недоречного піднесення їхнього стилістичного статусу...», так і ще частіше — зниження й навіть огрублення конотації таких слів у загальних рамках сучасної тенденції до надмірного «орозмовлювання» літературної мови» — с. 113) і формально-словотвірних, але й, що ще важливіше, семантико-аксіологічних обмежень на шляху їх засвоєння мовним узусом. Додамо тут від себе, що нерозрізнення

або надто вільне розуміння стилістичної норми входять у різку суперечність з одним із основних критеріїв сучасних високорозвинених літературних мов, адже будь-яка високорозвинена сучасна європейська мова вимірюється критеріями нормативності й функціонально-стильової диференціації, що і визначає статус мови та дозволяє їй виконувати державотворчі функції. Ситуація, коли в політичній партії є *керівничка*, а містом керує *мерка* (с. 113), зміщує функціональну адекватність комунікації, а також співвіднесення між різними соціальними стратами суспільства та їх здатністю дотримуватися мовного еталона, яким є норма. Це треба бути філологом з дуже «широким» світоглядом, щоб уявити собі «Класифікатор професій», у якому значилися б *прем'єр-міністерка країни, гарантка Конституції* чи аналогічні новотвори.

Серед інших актуалізованих моделей іменникового словотворення в монографії розглядаються іменники на *-льник* (*голосувальник, мітингувальник, пікетувальник* і под.), на *-ник* — у конкуренції з утвореннями на *-чик, -щик* (*барабанчик, зломник, перебіжчик* і под.), на *-увач* та ін.

У прикметниках це активізація вживання і творення віддієслівних дериватів на *-льн-ий* — найчастіше як заміна ад'єктивованих дієприкметників тепер. ч. на *-чий* (*вражальний, узагальнювальний* і под.), на *-ницьк-ий* (*державницький* — навіть у значенні просто «державний»: «Україна може втратити свою державницьку незалежність», *благодійницький, освітницький* і под.), з компонентом *-ій-* (*азійський, гімназійний, категорійний* і под.), із суфіксом *-ов-* — у конкуренції з дериватами з *-очн-* / *-ечн-* (*поправковий, сосисковий* і под.) і з *-ов-* (*багатомовий, структуровий* і под.) та ін.

У межах категорії дієслів найдокладніше висвітлюється активізація тенденцій до формально-структурного розмежування значень недок. і док. в. у двовидових дієсловах іншомовного походження — це, з одного боку, їх префіксальна перфективація (*закцентувати, збойкотувати, змілітаризувати, задемонструвати, заініціювати, удокументувати, уконституювати* та ін.), у чому автор беззастовідно вбачає вплив західноукраїнської та діаспорної мовних практик (а через їхнє посередництво — і польської мови), а з другого, — суфіксальна імперфективація (*акредитовувати, дезорієнтовувати, утилізувати* і под.). З-поміж інших актуалізованих словотвірних тенденцій — це активізація вживання і творення структурних розрядів

дієслів з префіксами *у-* / *уне-* (*узалежнити* — *унезалежнити* і под.), *по-* — для вираження значення док. в. у конкуренції з дієсловами з іншими префіксами (*поцінувати*, пор. *оцінити*, *оцінувати*; *пошанувати*, пор. *ушанувати*; *поросійщити*, пор. *зросійщити*), усунення дієслів із суфіксом *-ир-* (*-ір-*) та ін.

В окремих підрозділах монографії автор спиняється на явищах нормотворчого «вирівнювання» в межах словотвірних парадигм, коли на заміну сумнівної, на думку ініціаторів такої заміни, в плані своєї нормативності одиниці з іншим коренем, яка ніби є «винятком» на загальному тлі відповідного словотвірного гнізда, пропонують «правильніший» дериват (так, оскільки з членів дублетної пари *термін* / *строк* у певних колах мовного соціуму нормативнішим вважають перше слово, цей корінь поширюють і на похідні: *відтермінувати*, *протермінувати* і под. — у конкуренції з *відстрочити*, *прострочити* та ін.), і розбудови словотвірних парадигм на засадах їхньої повноти і регулярності (так, замість одного похідного прикметника *синонімічний* пропонують три: *синонімний* — від *синонім*, *синонімійний* — від *синонімія* і *синонімічний* — від *синоніміка*), у чому він убачає певну «есперантизацію» українського словотворення.

Структурованість викладу завершують «Висновки» — чіткі, логічні та, якщо дозволите, позначені особистістю дослідника, який має власний погляд на аналізовану проблему.

Рецензована монографія відзначається ґрунтовним фаховим аналізом досліджуваного мовного матеріалу та виразним творчим підходом до складних явищ розвитку української мови. Автор докладно паспортизує ілюстративний матеріал, чим унаочнює висновки щодо загальних тенденцій розвитку системи словотворення української літературної мови на сучасному етапі її розвитку.

Звичайно, будь-який аналіз поточного швидкоплинного й неоднозначного мовного життя за визначенням не може бути «повним» і «вичерпним». Мовна дійсність на кожному кроці демонструє нам усе нові й усе інші свої вияви. Сподіваємося, що автор і надалі не випускатиме з поля своєї уваги той комплекс мовних явищ, який став об'єктом його дослідження в рецензованій монографії. Крім того, дуже бажаним у подібних дослідженнях з неології є, як відомо, словопокажчик відповідних проаналізованих випадків, але в монографії якраз цього й бракує. Утім, ця прогалина значною мірою компенсується наявністю докладного й систематизованого «Змісту» з перерахуванням відповідних семантико-структурних моделей словотворення. Монографія О. О. Тараненка заслуговує на цілковите схвалення та на нові її видання в оновленому й розширеному форматі.

Л. І. ШЕВЧЕНКО

Білоконенко Л. А.

УКРАЇНСЬКОМОВНИЙ МІЖОСОБИСТІСНИЙ КОНФЛІКТ

К. : Інтерсервіс, 2015.— 335 с.

У рецензованій монографії Л. А. Білоконенко «Українськомовний міжособистісний конфлікт» представлено системний підхід до вивчення одного з виявів інтерперсональної комунікації — міжособистісного мовного конфлікту, авторське бачення якого дає змогу усвідомити природу та механізми його мовної репрезентації в художніх творах, частково у виробничій, педагогічній, побутовій та сімейній сферах, у ЗМІ й мережі «Інтернет», розкрити причинно-наслідкові зв'язки,

обґрунтувати функціональні особливості конфліктного висловлення.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлена тим, що реалії повсякдення змінюють мовну поведінку людей, посилюючи тенденції до мовних маніпуляцій, напористих мовних тактик, які швидше будуть сприйняті в інформаційному просторі. Відчутною стає агресивність політичної промови й мовної практики в ЗМІ, що певною мірою екстраполює ідеологічні конфлікти на